

УДК 378.14.12.37

АКТИВІЗАЦІЯ ПРОФЕСІЙНОГО САМОРОЗВИТКУ АСПІРАНТІВ – МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ ВИЩОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ШКОЛИ

Коваль О. Є.

У статті проаналізовано сутність поняття "професійний саморозвиток" та теоретично обґрунтовано шляхи активізації цього феномену у майбутніх викладачів економічних дисциплін в умовах аспірантури.

Ключові слова: саморозвиток, професійний саморозвиток, самоактуалізація, професійна самоосвіта.

В статье проанализировано сущность понятия "профессиональное саморазвитие" и теоретически обоснованы пути активизации этого феномена в будущих преподавателей экономических дисциплин в условиях аспирантуры.

Ключевые слова: саморазвитие, профессиональное саморазвитие, самоактуализация, профессиональная самообразование.

The author analyzes the notion of "professional self-development" and gives theoretical substantiation of ways to activate this phenomenon in future teachers of economic disciplines in conditions of a doctoral program.

Key words: self-development, professional self-development, self-actualization, professional self-education.

Постановка проблеми. Переорієнтація сучасної вищої освіти на європейські стандарти, забезпечення соціально-економічного і культурного розвитку Української держави передбачає підготовку компетентних фахівців – кадрів вищої кваліфікації, здатних до особистісного і професійного зростання, фаховий вишкіл яких здійснюється в соціальному інституті аспірантури. Аналіз системи підготовки науково-педагогічних працівників дає підстави зауважити, що на сьогодні аспірантура покликана здійснювати ґрунтовну психолого-педагогічну та науково-практичну підготовку викладачів професійної школи, забезпечувати безперервність освіти й фахову спрямованість викладацької діяльності. Проте галузеві стандарти більшості спеціальностей економічного профілю, які визначають зміст професійної підготовки, зорієнтовані здебільшого на фахову освіту. Тому однією з нагальних потреб професійної освіти є активізація професійного саморозвитку аспірантів економічних ВНЗ, що забезпечить формування готовності майбутніх економістів до викладацької діяльності.

Незважаючи на значний інтерес науковців до досліджуваного питання, проблема активізації професійного саморозвитку аспірантів – майбутніх викладачів вищої економічної школи до сьогодні не була предметом спеціального науково-педагогічного дослідження. Проте в сучасній теорії наукового знання вже склалися необхідні передумови й накопичені певні джерела широкого кола теоретичних і прикладних питань, спрямованих, в основному, на дослідження професійного становлення, розвитку та самовдосконалення особистості (Л. Анциферова, О. Бодальов, Н. Кузьміна, А. Маркова, В. Сластьонін). До вивчення проблеми готовності особистості до педагогічної діяльності зверталися багато дослідників, зокрема: О. Дубасенюк, І. Зязюн, Н. Кузьміна, Н. Кухарев, С. Сисоєва, О. Щербаков. Професійна підготовка, професійне становлення та особливості професійної діяльності викладача ВНЗ розглядали О. Бусигіна, О. Гура, М. Дяченко, І. Ісаєв, Л. Кандибович, В. Лозова, Г. Матушевський, О. Мороз, В. Юрченко [8, с. 3]. Питання модернізації вищої освіти у своїх працях висвітлювали В. Байденко, І. Бех, О. Глузман, В. Кремень, А. Кузьмінський, Н. Ничкало, О. Сухомлинська [1, с. 4]. Дали визначення і обґрунтували поняття "професійний саморозвиток педагога" такі учені, як К. Альбуханова-Славська, І. Д. Бех, О. Жигло, І. Зязюн, М. Ісаєв, С. Кульневич, С. Курдюмов, Л. Мітіна,

І. Пригожин, В. Сластьонін, В. Слободчиков, О. Тихомиров та ін. До питань активізації творчого потенціалу майбутнього суб'єкта науково-педагогічної діяльності зверталися О. Виговська, Н. Кічук, Л. Кондрашова, О. Цокур. Проблемі педагогічного професіоналізму висвітлено у працях Н. Гузій, А. Деркач, Н. Кузьміної, І. Малафійка, В. Семиченко, Р. Хмелюк. Шляхи модернізації соціального інституту аспірантури в умовах глобалізаційних перетворень та євроінтеграції визначали В. Байденко, О. Глузман, Л. Кондрашова, К. Корсак, Н. Ничкало, В. Кравець, О. Савченко. Основи професійної підготовки майбутніх економістів висвітлено в працях Ф. Акермана, Т. Жижко, В. Крамаренко, О. Тришиної, Ю. Фокіна та ін. [8, с. 4]. Дослідженням інтенсифікації наукової та науково-педагогічної освіти майбутніх кадрів вищої кваліфікації присвячували М. Алексов, Ж. Таланова, Г. Терещук, Т. Бендюкова, О. Бухнієв, А. Хижна, В. Чайка, О. Янкович.

Попри суттєві доробки вітчизняних і зарубіжних учених, виходячи з недостатньої теоретичної розробки проблеми, пов'язаної з підготовкою аспірантів економічних ВНЗ до педагогічної діяльності та відсутності розгорнутої, послідовної концепції професійного саморозвитку особистості аспіранта – майбутнього викладача вищої школи, **метою** статті є аналіз сутності поняття "професійний саморозвиток" та теоретичне обґрунтування шляхів активізації цього феномену у майбутніх викладачів економічних дисциплін в умовах аспірантури.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Твердження К. Д. Ушинського про те, що педагог живе доти, поки вчиться в сучасних умовах, сьогодні досить актуальне [9, с. 77]. У сучасному суспільстві нагальною є проблема підготовки фахівців, котрі спроможні швидко приймати самостійні нестандартні рішення у розв'язанні професійних завдань. Такий підхід передбачає навчання аспірантів самостійно-творчих дій, що відображаються в самоосвітній навчально-пізнавальній діяльності майбутніх фахівців – активізації професійного саморозвитку, що є свідомою функцією, спрямованою на вдосконалення своєї особистості відповідно до вимог професії.

Аналіз філософських, психологічних, педагогічних наукових досліджень дозволив виділити істотні характеристики цього феномену. Так, виокремлено два підходи до розуміння поняття саморозвитку: психологічний та процесуально-організаційний [6, с. 2]. Представники психологічного підходу (В. Андрєєв, Г. Балл, О. Сухоленова, О. Слободян, М. Бердяєв, К. Вазіна, М. Мамардашвілі, Т. Тихонова, Н. Лосєва) розглядають саморозвиток як: певну внутрішню активність, вид творчої діяльності, що "зумовлює продуктивне особистісне зростання"; "потребу людини, яка прагне до самозвільнення, оволодіння собою; шлях до гармонізації відносин із собою і навколишнім світом; зовнішньо організований процес особистісного та професійного самозмінення, самовдосконалення; процес або технологію, що включає сукупність форм, методів і прийомів [4]. Представники процесуально-організаційного підходу (М. Костенко, Л. Мітіна) визначають саморозвиток як становлення особистості з метою ефективної самореалізації на основі внутрішньозначущих впливів, тобто наголошується необхідності двох складових процесу: зовнішньої і внутрішньої.

Зважаючи на дослідження вчених, визначаємо саморозвиток як внутрішній процес цілеспрямованого впливу, самозміни, вищий рівень саморуку з метою продуктивного особистісного зростання. Конкретизуючи категорію саморозвитку до професійної сфери, формулюємо професійний саморозвиток як цілеспрямований процес удосконалення професіоналізму майбутнього фахівця з метою вироблення чи удосконалення професійних якостей, активізації здібностей, набуття нових знань, умінь і навичок, необхідних для фахової діяльності і самореалізації у майбутній професійній діяльності.

В умовах аспірантури професійний саморозвиток визначається потребою фахівця в саморусі, готовністю включатися до професіогенезу на основі відкритості до інновацій та творчої вибірковості в їх оптимальному застосуванні, гнучкого ставлення до зовнішніх впливів, відмови від догматизму і консерватизму на основі акмеологічного підходу до власного зростання.

Саморозвиток майбутнього фахівця потребує постійного ускладнення діяльності аспіранта в процесі навчально-пізнавальної діяльності. На початкових

етапах формування професіонала саморозвиток аспіранта здебільшого залежить від зовнішніх умов, що визначаються особливостями навчального середовища (спеціально створеними педагогічними умовами, де діяльність аспіранта зумовлена засобами інтерактивних технологій). Зовнішні умови, які створюються для активного професійного занурення аспірантів у модель фахової ситуації, впливають на процес розвитку майбутнього фахівця через внутрішні умови, котрі містяться в самому індивіді (потреби, інтереси, прагнення), що відповідає формулі детермінації [5, с. 243]. В результаті відбувається професійно спрямований саморух, якому властива єдність зовнішніх і внутрішніх умов, коли зовнішнє, об'єктивне в процесі засвоєння індивідом стає внутрішнім, суб'єктивним [5, с. 243]. Ефективна мотивація аспірантів до навчання – це один із способів підвищення якості навчального процесу, який знімає проблеми напруженості в процесі навчання, створює атмосферу позитивного емоційного настрою й співробітництва учасників навчально-виховного процесу, спрямовує тих, кого навчають, на практичне сприйняття їхньої навчальної діяльності, підвищує самооцінку особистості майбутнього педагога в навколишньому середовищі. Майбутнім науково-педагогічним кадрам недостатньо пасивних інтерпретацій лекційних матеріалів у процесі навчання в аспірантурі. Їм необхідні ґрунтовні теоретичні знання, отримані шляхом самостійного творчого пошуку, скерованого викладачем, а також практичні навички, отримані в процесі адаптації теоретичних знань до майбутнього фаху (через використання інтерактивних методів навчання (ділові й сюжетно-рольові ігри), вирішення проблемних ситуацій). Лише так можна досягнути найвищого ефекту в організації навчального процесу та внутрішній мотивації аспірантів. Тож розрізняють зовнішні і внутрішні джерела активності професійного саморозвитку [9, с. 78]. Зовнішні джерела (вимоги та очікування середовища) все ж виступають основними і визначають напрям та глибину необхідного саморозвитку. До них відносять педагогічне середовище (колектив, моральний клімат, корпоративність чи зневага), стиль управління навчальним закладом (створення сприятливих умов праці, демократичний чи авторитарний стиль керівництва) і чинник часу (час для читання спеціальної літератури, написання дисертації, відпочинку, уникнення професійних стресів, попередження синдрому "професійного емоційного вигорання"). Викликана зовні потреба майбутнього педагога у самовихованні надалі підтримується особистісним джерелом активності (переконаннями, почуттям обов'язку, відповідальності, професійної честі). Ця потреба стимулює систему дій із самовдосконалення, характер яких багато в чому зумовлюється змістом професійного ідеалу [9, с. 79]. Якщо педагогічна діяльність набуває в очах майбутнього викладача особистісної, глибоко усвідомленої цінності, тоді і проявляється потреба у самовдосконаленні, зовнішня мотивація поступово переходить у внутрішню.

Наскільки розвинена в аспірантів мотиваційна сфера, можна оцінювати за такими параметрами: *широта* (якісна розмаїтість мотиваційних факторів – диспозицій (мотивів), потреб і цілей, представлених на кожному з рівнів; чим більше в них різноманітних мотивів, потреб і цілей, тим більше розвиненою є їхня мотиваційна сфера); *гнучкість* (більш гнучкою вважається така мотиваційна сфера, у якій для задоволення мотиваційного спонукання більш загального характеру (вищого рівня) може бути використано більше різноманітних мотиваційних спонукань нижчого рівня; тобто гнучкість передбачає рухливість зв'язків, що існують між різними рівнями ієрархічної організованості мотиваційної сфери: між мотивами й потребами, мотивами й цілями, потребами й цілями; *ієрархованість* (характеристика будови кожного з рівнів організації мотиваційної сфери, узятото окремо). Використовуючи поточну мотивацію, треба враховувати, що дуже проста діяльність не викликає внутрішньої мотивації, оскільки не дозволяє реалізувати майстерність і не дає можливості почувати себе компетентним. За цієї причини педагогічні завдання повинні бути диференційовані за ступенем складності, доступні і посильні до виконання.

Професійний саморозвиток, як і будь-яка інша діяльність, має у своїй структурі складну систему мотивів і джерел активності. Найбільш рушійною силою майбутнього педагога вважають потребу у самовдосконаленні. Прагнення до самореалізації, самовдосконалення є результатом самоактуалізації аспіранта. Серед загальних характеристик самоактуалізованих людей доцільно виокремити

такі ознаки, які можна вважати характерними ознаками викладача вищої школи: адекватне сприйняття реальності, центрованість на основних педагогічних проблемах, демократичний характер, педагогічний такт, відсутність упереджень, повага до студентів, незалежно від їхнього рівня знань, відсутність прагнення до зверхності, відкритість для нових знань, готовність до постійного навчання, креативність, здатність до творчості тощо [2, с. 795].

Спираючись на розуміння самоактуалізації за К. Гольдштейном [5, с. 244], який запропонував цей термін, ми вбачаємо у процесі самоактуалізації майбутнього суб'єкта професійної діяльності його мотив, спрямований на задоволення однієї з основних потреб – життєвих досягнень. Самоактуалізація майбутніх викладачів вищої економічної школи виявляється в їхній готовності до фахової педагогічної роботи, набуття професійної компетентності шляхом реалізації взаємодоповнювальних процесів: навчання аспірантів за допомогою викладачів, керівників та їхньої самоосвіти.

Сучасні дослідження в різних наукових галузях показали, що самоосвітня діяльність стала предметом спеціального дослідження психологів та педагогів, які визначають сутність самоосвіти як складової саморозвитку особистості [7, с. 52] і доводять, що найкраща освіта – це самоосвіта [3, с. 19].

Розглядаючи самоосвіту як систему і процес набуття необхідних знань та навичок шляхом самостійних занять, доцільно виокремити декілька ознак: по-перше, самоосвіта є одночасно організованим і самоорганізованим процесом, тому її доцільно розглядати як навчальну та самонавчальну систему, що актуалізує створення спеціальних педагогічних умов для застосування таких засобів навчання, які активізують самостійну освітню діяльність аспірантів; по-друге, самоосвіту потрібно розглядати як дуальний процес, що складається зі сформованої мотивації майбутніх фахівців до самоосвітньої навчально-пізнавальної діяльності та впровадження інноваційних педагогічних технологій, які б активізували аспірантів до розширення шляхів отримання професійних педагогічних знань, умінь, навичок й уможлилювали процеси демонстрації результатів самоосвіти, обговорення їх практичної доцільності в майбутній педагогічній діяльності [5, с. 245].

Найефективніший шлях професійної самоосвіти, а відтак, і професійного саморозвитку майбутнього викладача економічного ВНЗ – його безпосередня активна участь у роботі вишу (залучення до викладання фахових дисциплін, кураторство, керівництво студентським гуртком, розробка інноваційних педагогічних проектів, авторських курсів, педагогічних технологій тощо), яка б поєднувалася у триєдиний комплекс: навчання + самоосвіта + навчання інших. Такий інтегративний підхід забезпечує активізацію навчально-пізнавальної роботи аспірантів та створює сприятливі умови для професійного саморозвитку майбутніх науково-педагогічних кадрів економічних ВНЗ.

Висновки дослідження й перспективи подальшої роботи в цьому напрямі. Таким чином, ґрунтуючись на аналізі психолого-педагогічних досліджень, поняття "професійний саморозвиток" у нашому дослідженні розглядається як цілеспрямований процес удосконалення професіоналізму майбутнього фахівця з метою вироблення професійних якостей, активізації здібностей, набуття нових знань, умінь і навичок, необхідних для фахової діяльності і самореалізації у майбутній професійній діяльності. Проведене нами дослідження засвідчує, що у процесі підготовки майбутніх викладачів економічних дисциплін в умовах аспірантури повинен складатися особливий тип свідомості й особистості, що цілком відповідає специфіці їхньої майбутньої професійної науково-педагогічної діяльності. У її сфері вони повинні виявляти свою творчу активність, з одного боку, як суб'єкти педагогічного пізнання, а з іншого, як суб'єкти професійного саморозвитку – учасники науково-педагогічної спільноти вищого навчального закладу. Дана стаття не претендує на вичерпне вирішення усіх аспектів проблеми, яка, без сумніву, виходить далеко за його рамки і тому потребує подальшого вивчення. Перспективи подальших розвідок, на нашу думку, полягають у розробці та обґрунтуванні критеріїв, показників та рівнів готовності до професійного саморозвитку аспірантів – майбутніх викладачів економічних ВНЗ.

Література

1. Бухнієва О. А. Підготовка аспірантів до інноваційної діяльності у вищому навчальному закладі : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.04 / Бухнієва Олена Анатоліївна ; РВНЗ "Крим. гуманіт. ун-т" (м. Ялта). – Ялта, 2011. – 20 с.
2. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; В. Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
3. Колесникова О. Найкраща освіта – самоосвіта / О. Колесникова // Директор школи. Шкільний світ : газета для керівників шкіл / Благодійна організація "Благодійний фонд "Перше вересня". – К. : Шкільний світ, 2009. – № 16. – С. 19–23.
4. Лосева Н. М. Саморозвиток викладача вищої школи : навч. посібник / Н. М. Лосева. – Д. : ДонНУ, 2003. – 336 с.
5. Мельничук І. М. Теорія і практика професійної підготовки майбутніх соціальних працівників засобами інтерактивних технологій : монографія / І. М. Мельничук. – Тернопіль : Економічна думка, 2010. – 326 с.
6. Міляєва В. Р. Формування компетентності саморозвитку особистості як основа підготовки майбутнього фахівця [Електронний ресурс] / В. Р. Міляєва, Ю. В. Бреус // Проблеми загальної та педагогічної психології : зб. наук. пр. Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – Т. VIII. – Ч. 7. – Режим доступу: <http://elibrary.kubg.edu.ua>. – Назва з екрана.
7. Пехота О. М. Педагогіка саморозвитку у вузі / О. М. Пехота // Актуальні проблеми вдосконалення сучасної вузівської освіти : наук.-метод. зб. за матер. Семінару "Дні слов'янської писемності, освіти та культури". – Миколаїв, 2000. – С. 52–54.
8. Приходько Т. П. Формування готовності майбутніх економістів до викладацької діяльності в процесі магістерської підготовки : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.04 / Приходько Т. П. – Запоріжжя, 2009. – 20 с.
9. Стельмах С. С. Професійний саморозвиток викладача вищої школи як чинник підвищення якості освіти / С. С. Стельмах // Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету : зб. наук. праць. – Серія "Педагогіка". – Мелітополь, 2012. – Вип. 8. – С. 76–82.